

„Присъда смърт“ на Ивайло Петров или защо отсъства българският политически роман

Вихрен Чернокожев

Когато през 1991 г. излезе във вече несъществуващата издателска къща „П. К. Яворов“ романът на Ивайло Петров „Присъда смърт“¹, той беше пренебрежително отминат от критиката с две-три регистраторски изречения, от които най-запомняща се е фразата „конюнктурен роман“. Дали е така? На пръв поглед това е семейно-битов роман с остро драматична фабула: Михаил Агов, командир на партизански отряд, научава, че дъщеря му се е омъжила по любов за млад полицай. Обзет от чувството за вина и срам пред своите бойни другари, Агов предлага отрядът да осъди на смърт полицая Мирослав Армянов, а той – Михаил Агов – сам да приведе в действие смъртната присъда над сполетелия го като беда изневиделица зет-полицай, който на всичкото отгоре е и негов бивш ученик. В хода на действието ще се окаже обаче, че зетят облича полицейската униформа – въпреки че мрази полицейщината – само за да спаси от интерниране майката на детето си, дъщерята на Агов, семейството му.

Въпреки това, изпадналият под хипнозата на „масата и класата“ партизанин Михаил Агов като че ли губи волята си, не съзнава своите действия. Изчезва границата между силата и насилието. Той е готов под клетва да докаже с чуждата човешка кръв непоколебимата си „вярност към партията и народа“. И да постави верността, дълга към „партията и народа“ по-високо от естествената човешка привързаност към семейството си, към най-близките и дори към невръстния внук. Езикът на чувствата се оказва под безусловната окупация на

¹ Издателското заглавие на романа е „Присъда смъртна“, но предпочетохме авторовото заглавие.

езика на властта. „Идеите повече ли струват от човешкия живот?“ – риторично пита дъщерята Лени. Семейството на Михаил Агов се превръща в терен едва ли не на партизанска война с непримиримо очертани фронтови линии. До вчера най-близките сега са врагове. Най-естествените човешки връзки се оказват с един замах разкъсани не само от толкова пъти възпяваната в НРБ-литературата „брадва на революцията“. Агов попада под тежкото ботуш-каишевско подозрение на довчерашни съратници, но и под още по-смазващата тежест на самоподозрението и страха – дали пък присъдата над полицаия няма да се изтълкува като гузно прикриване на следи. Подозрението към самия себе си му тежи още повече, когато в първите дни на т.нар. „деветосептемврийска победа“ все пак избира да отложи присъдата и скрива при верен ятак зет си – макар в душата си да го смята за враг. Въпреки магическата власт на „масата и класата“, Агов все пак не е фанатик; у него не са напълно изчезнали съмненията, колебанията.

Под тази преобладаващо монологично разгърната фабула тече един друг разказ с много въпроси, основният между които е за смисъла на *политическото*. По нашите географски ширини *политическото е повече от век задължително партийно-монологично*, при това най-често партизански партийно, и романът на Ивайло Петров „Присъда смърт“ е великолепна илюстрация на тази фронтово разгърната, дори в най-личното пространство на човека, партизанщина. „Присъда смърт“ всъщност дава отговор защо българският политически роман остава и до ден-дневен ненаписан, недописан. И един от отговорите – макар и непряко заявен в романа на Ивайло Петров, е: *защото българският политически роман е мислен и фрагментарно писан преди всичкото пропаганден, старателно парцелиран партийно-властови роман. В последните 50 години едва ли не като партизанска война*. Вместо изкуство за изграждането на възможната съобщностна, просперираща социална среда, *политическото* се мисли като приложна политика, удобен лост за прокараване на партократични властови интереси.

Романът „Присъда смърт“ на Ивайло Петров всъщност е повествование за насилствената, правдоподобно маскирана, тотална подмяна на ценностите, за абсолютната в условията на тоталитарна власт невъзможност човекът, „претопен в единния строй на масата“, да бъде автор на собствения си живот. За разочовечаването на човека, впримчен в прословутия „единен строй“, под желязната пета на една силом натрапена идеология, която разделя не само брат от брата, но и човека от човешкото.

Редове от самото начало на романа: „Ето го очаквания ден, ето го великия исторически ден! Съкровената надежда на живота ми най-

после стана действителност! Кой твърдеше, че земният рай е непостижим и никога няма да се осъществи? Държавници, политици, полицаи, фашисти, философи, заклетни противници на прогреса, гледайте този рай! Гледайте го и агонизирайте от разочарование и покруса. Гледайте и мен как летя като птица из простора на нашия земен рай“.²

Исторически ден 9 септември 1944 г. няма как да не е, но съкровениите надежди, славата му се патинираха в позор. „Победният“, легендарният, „райският“ ден 9 септември 1944 г., който се беше самомитологизирал като „щастлив и най-пръв“, „ден между дните“, както се пееше в една отдавнашна масова песен-марш, за Михаил Агов се оказва пирова победа, раят се преобръща в ад, в кошмарен сън наяве. Партизанският командир Михаил Агов е заставен, но и сам се застава, да се изправи срещу бащата Михаил Агов, срещу съпруга Михаил Агов, дядото Михаил Агов, за които партизанският командир Агов като че ли напълно е изгубил паметта си и тепърва ще я възстановява. И това не е въображаемо шизофренично раздвоение на личността, а като че ли необратим болестен разпад на различните „аз“-ове в личността. Човекът с неслучайното фамилно име Агов (т.е. *господар*) над кого господарува, щом губи своята идентичност, щом е поставен в невъзможност сам да си бъде господар, да бъде автор на собствения си живот? Внушено му е и той искрено е убеден, повярвал е, че бравдата на деветосептемврийската социалистическа революция заслужава, напълно заслужава, правото да ѝ бъдат принесени в кървава жертва и дом, и семейство, и приятелство... Постоянните чувства за вина, тревожност, безпокойство, зависимост, подчиненост Агов приема едва ли не като съвсем естествен фон на съществуването си, като напълно заслужено изкупление.

Романът „Присъда смърт“ на Ивайло Петров под този първи драматичен, неслучайно пределно свит, заразително одомашнен, социално-битов план проблематизира нещо изключително важно, а и днес особено актуално, над което като че ли не сме се замисляли: защо у нас все така се случва – далеч не само при авторитарните и тоталитарните режими – че българският политически роман почти отсъства? А как би могъл да се появи в едно тоталитарно, херметически затворено, дълбоко провинциално жизнено пространство, което с гордост се самоназоваваше *лагер*? Социалистически лагер в един строго охраняван, по природа враждебен към всякоя следа от другост мъ-

² Петров, Ив. Присъда смъртна. София. 1991, с. 5.

ничък свят. Свят, съзнателно манипулиран чрез митовете на колективизма, планомерно лишаван от перспективност и съкровеност. Манипулиран, партизиран и пропагандиран без никаква толерантност към другостта. Сега се чудим къде ли отиде митът, че българинът бил толерантен: „*Ние сме съдът, разбираш, защото ние сме революцията, а революцията иска жертви*“ – ето го спънато изреченото символ-верую на деветосептемврийците като общаря Иван Рахнев, за когото, който не е от „нашите“, е гад. Отделен проблем тук е насаждането и издигането на жертвеността в култ. Ето го комунистическия кетахизис на общаря Иван Рахнев, прилежно наизустен като молитва не от друг, а след уроците на партизанския командир Михаил Агов:

Първо. Греховете срещу идейния враг не са грехове. Второ. Всичко, що вършим, е в името на народа. Трето. Да изпитваме непримирима класова омраза към всеки, който не е с нас. Четвърто. Да подозираме и чужди, и свои навсякъде и във всичко, за да постигнем победата на комунизма над капитализма. Пето. Отмъщението в името на партията е гаранция за нашата победа. Шесто. Никаква милост към виновните и заподозрените. Седмо. Партията стои над всичко и всички. Родители, съпрузи, деца, другари.³

Довчерашният неук общар Иван Рахнев вече не е само послушно приближен до властта „неосъществен интелгент“. Той самият вече не имитира власт. Той е властта, макар че по-скоро изглежда като карикатура на деветосептемврийската революция. Не само защото „кобурът, от който се виждаше дръжката на пистолета, висеше гротескно на колана с огромна тежест...“ Още по-гротескно е умението на Рахнев да си служи с чужди мисли и да се скрива зад тях. А когато остане без чуждите мисли, се забавлява да кряка, да лае, да кукурига – сякаш за да подчертае още веднъж истинската си природа, своята изначална отделеност от цивилизацията. Тези извънезикови подражания събират почти целия му жизнен опит, основан на приспособяването.

Тоталитарната власт навсякъде по света умее перфектно да се възползва от жестоката, механична, емоционално неграмотна памет (или по-скоро безпаметство) на невежеството. Защото тази памет по най-естествен начин всява страх, внушава зависимост. Там, където ма-ниакалният тотален контрол, упражняван от политическата власт,

³ Пак там, с. 71.

практически ликвидира обществото, тълпата от иванрахневци е неизбежна и лесно манипулируема. В агресивната риторика на идеологеми-те няма съчувствие и милост към човека, а отчуждение и жестокост. Чудно ли е тогава, че една идея струва повече от човешките животи? Заличаването на границите между добро и зло, живот и смърт слага край на епоса, нахлузвайки му маската на пропагандната риторика. Дефицитът на идеи ражда идеологии, изпадащи до идеологеми, ражда живот, лишен от съкровеност.

Още преди век у нас най-често *политическото* е етикетирано от тогавашната журналистика без никаква ирония като *партизанство*, а политиката – като партизанлък. В НРБ-литературата като политически романи заместващо се рекламираха монументално героизираните с обилно лаково покритие пролетарски или партизански лъжемемоари. Те безспорно също са политическа литература, неспособна по разбираеми агитпроппричини да постигне многогласието на пролетарски политически роман от рода например на „Гроздовете на гнева“ на Стайнбек. Не само „Присъда смърт“ на Ивайло Петров е реплика, която слага край на лъжеполитическия епос на тази чугунено-монументална пропаганда в литературата на НРБ. Ще спомена например биографичния роман „Леваневски“ (1979) на Давид Овадия.

Какъв е смисълът на политическото? Какво всъщност е политическият роман? Роман, в който приемаме за доминиращи идеологии и идеологеми, или политическите идеи, способни да създават и развиват очовечена, плуралистична обществена и политическа среда? Нямам еднозначна дефиниция, а и не знам да има. Но все пак мисля, че същинският политически роман е преди всичко *антитоталитарен роман, политически роман-мислител, а не партиен активистки агитатор*. Агитатор, като споменатия вече Иван Рахнев, който не е прочел нито една книга, но знае наизуст десетина стихотворения от Смирненски. Впрочем бягството от култура е един от съществените белези на квазиполитическото.

В днешните остро кризисни времена като че ли изглежда още по-невъзможно да бъде написан и осмислен българският политически роман. Доколкото изобщо съществува, най-вече традиционно четен и тълкуван през битово-историческото, а не през историсофията, той си остава разпръснат в отделни публицистични фрагменти, из книги и статии, остава недописан или ненаписан. „На завой“ (1940) на Димитър Талев е смятан за първия български политически роман. Преди него да споменем „Слънцето угаснало“ (1928) на Владимир Полянов и „Морава звезда кървава“ (1934) на Константин Петканов, заради който държавата си иска от Петканов обратно ордените, и

„Иван Кондарев“ на Емилиян Станев, присвоен безцеремонно от късния соцреализъм. Или инкриминираният „Хляб от трохи“ (1970) и „Моминството на войниците“ (1983) на Иван Динков, та до квази-политическите романи например на Илия Троянов и Сибиле Левичаров, описващи България като отходно място?

За мен образец на документален анти тоталитарен политически роман, а не просто поповодна журналистика, са „Задочни репортажи за задочна България“, както и „Покривът“ (2007) на Георги Марков. „Покривът“, писан още през 60-те години на миналия век, рязко и категорично-иронично се разграничи от маршовите производствено-строителни епопеи на оня период. Този роман отказа да се присъедини към езика на властта, не! – той направо въстана срещу превръщането на литературата във винаги удобна за (зло)употреба властова метафора, инструмент за репресии.

Защо се случва все така, че у нас държавата, партиите – лидерски, авторитарни, тоталитарни – идеологемите, задължително героичните емоции на задължително героичното, задължително борческо, а не творческо минало, национализмите ни, винаги светлото в единен строй бъдеще – те имат претенциите да съчиняват ненаписания, недописания български политически роман? А не идеите на онази винаги по-малобройна, съзнателно маргинализирана от властта част на дълго време липсващото у нас гражданското общество (през 30-те години наричано обществено мнение), за което фундамент на *политическото* е преди всичко моралната интелигентност?

Автор на същинския политически роман би трябвало да са гражданите, а не държавата, партиите, партокрацията. Защо сме излъчили само неколцина български писатели, които с известна условност можем да наречем политически писатели? Защо в българската политическа история като че ли има повече емоции, идеали, завети, отколкото идеи за автентичен, смислен, обществен и достоен, не просто личен, ами личностен, живот? Романът на Ивайло Петров всъщност задава в 134 страници тези въпроси и невинаги предлага отговори.

Вгледайте се в съдбата на Михаил Агов. Неговият живот преминава в един параноично затворен, дори насилствено капсулиран в идеологемата, лагерно строго охраняван, авторитарен дототалитарен свят, предварително разписан и строго следен по график от партокрацията. Там твърде често с доброволното съгласие на жертвата – какъвто е случаят с бившия партизански командир Михаил Агов – надзиратели са страхът, подозрението, непрекъснато насажданото и грижливо отгледано чувство за вина. Михаил Агов непрекъснато се чувства подозиран, следен, виновно преклонен пред партията. Там и най-

плахият знак на толерантност към другомислието, към другия, е немислим. Невъзможно е дори да се мисли, че хора като Агов могат да мислят себе си в света извън идеологемата. Там, в идеологемата, нещата са подменени. Те са лишени от същност, нямат собствено име, а най-много – фамилно обозначение. Светове между „аз“ и „не-аз“, които непрекъснато сменят местата си. Михаил Агов живее в едно непрекъснато бягство от себе си, в опит да спаси, каквото е останало. Там, където смисълът на политическото е сведен даже не до сблъсък на идеи, сблъсък на идеологии, а до афиширането на партийно-пропагандни, революционни, идеологемни клишета, няма как т.нар. политически роман да не е квазиполитически, имитативен. И неслучайно категорията *политически роман* изобщо не съществува в мисленето на/за българската литература до ден-днешен, въпреки че по света още през 20-те години на миналия век генезисът на политическия роман се търси най-напред в моралистичната, дидактичката литература.

Излиза, че у нас отдавна и изначално е сгрешен кодът за мисленето на и за *политическото*. У нас *политическото*, особено през последния полувек, най-често се схваща като калъп за масово производство на партийност и партийци. И до ден-днешен *политическото* се мисли не през моралните категории, а през национално-героически възрожденски завети или през националистически до тоталитарни утопии. Всичко това може да се прочете в текста или в подтекста на романа „Присъда смърт“.

Как в един антиживот, където са съзнателно изличени топосите на човешкото – неслучайно в „Присъда смърт“ няма да откриете нито намек за живата природа – би могла да се разгърне някаква конкретна идея за духовен и материален напредък, чувство за справедливост? Маршът на идеологемата, която с тъпчеща крачка съсипва живота на семейство Агови, не само заглушава, а направо ликвидира смисъла на *политическото*. Затова днес за политически се самообявяват например романите на Петър Христов – бивш сътрудник на Държавна сигурност. Не че криминалният роман не може да е политически. „Присъда смърт“ в известна степен също е криминален роман – завършва с убийството, незнайно от кого, на зетя на Агов, младия полицаи по неволя Мирослав Армянов. Но криминалното в „Присъда смърт“ всъщност не се съдържа в това убийство, а в подмяната на ценности. Убийството на ценности чрез планомерното ликвидиране на човешкия дух. Романът „Присъда смърт“ на Ивайло Петров заслужава по-внимателен прочит, защото дори с монологизма си подсказва, че същинският политически роман не е просто историческа хроника за сблъсъка на политическите идеи, а разказ за разгръщането на тези идеи върху вътрешната сцена на човека.

Библиография

Петров 1991: Петров, Ивайло. Присъда смъртна. София: ИК „П. К. Яворов“, 1991, 134 с. [Petrov, Ivajlo. Prisada smartna. Sofia: ИК „Р. К. Javorov“, 1991, 135 s.]